

Janez Cvirn, **Kri v lufti Čreve na plot!** (Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja). Ljubljana : Novi tednik — Radio Celje, 1990, 107 strani.

Neutrudnega in zelo plodnega pisca različnih problemskih sklopov iz zgodovine mesta Celja v zadnjih desetletjih obstoja avstroogrške monarhije bralcem Zgodovinskega časopisa najbrž ni potrebno posebej predstavljati. V svojem najnovejšem in izredno zanimivem delu se je Janez Cvirn odločil, da bo razprostrl tančico, ki je že kar nekaj časa visela nad celjsko zgodovino, in bralcem odprl pogled v vsakdanje življenje celjske, socialno in nacionalno strukturirane družbe na prelomu stoletja. Lotil se je torej področja vsakdanjega življenja, ki je, vsaj za nekatere zgodovinarje, nepomembno in celo bizarno polje raziskovanja človekove preteklosti, ki bi ga morali prepustiti etnologom. Knjiga Janeza Cvirna pa dokazuje ravno nasprotno. Brez poznavanja vseh raznolikih segmentov vsakdanjega življenja, ki se nahajajo in dogajajo znotraj določene družbe in njene zgodovine, ne moremo spoznati neke globalne družbe. In obratno. Brez poznavanja struktur globalnih družb ne moremo spoznati vsakdanjika. Knjiga, ki jo na več mestih krasi duhovit in hudomušen stil pisanja, je vsekar vredna, da jo ljubiteljem branja zgodovinskih del toplo priporočam. Avtor že na začetku priznava, da je zapisal samo MOGOČE, dotaknil se je le tistih vidikov celjskega družabnega življenja, ki so izpričani v ohranjenih arhivskih in časopisnih virih. Pisan mozaik vsakdanjega družabnega življenja je skušal sestaviti iz drobnih novičk, ki so se ohranile, saj vsakdanje življenje konec koncev ne pozna koherentnega pismenega diskurza. Knjiga je opremljena tudi s številnimi fotografijami.

V uvodnih poglavjih avtor na kratko oriše gospodarsko in nacionalno strukturo Celja. Poleg pospešene industrializacije, ki je zajela dotedaj izrazito provincialno mesto na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, ne gre zanemariti še ene posebnosti, ki se je ostro zajedala v utrip vsakdanjega življenja mesta — srditih nacionalnih bojov med celjskimi Nemci in Slovenci. Pisec opozori na proces industrializacije in urbanizacije, ki je nedvomno vplival na spreminjanje socialne in nacionalne strukture mesta in njegove neposredne okolice. Realno nacionalno strukturo mesta je s pomočjo ohranjenih rezultatov ljudskih štetij (1880—1910) nemogoče ugotoviti. Slovensko meščanstvo se je od konca osemdesetih let nezadržno krepilo in posegalo tudi na področja, ki so bila pred tem v domeni nemštva. Celjsko nemštvo je bilo po drugi strani vse do propada monarhije dominantna, dobro organizirana in ekonomsko močna skupina, ki je obvladovala dogajanje na gospodarskem, političnem in kulturnem področju ter uporabljala svojo družbeno moč za segregacijske ukrepe zoper Slovence. Vedno večji uspehi Slovencev na vseh področjih skupnega bivanja, ki so vse bolj majali razmerja družbene premoči, pa so sprožili vse ostrejšje nacionalne spore, »na drugi strani pa procese akomodacije, adaptacije, asimilacije in transformacije etnične identitete« (str. 14). Med celjskimi Nemci se je zaradi nezaustavljivosti napredka Slovencev povečal občutek ogroženosti, zato se je politika celjskega nemštva začela oprijemati kot pijanec »plota ekstremnega nacionalizma«, nabitega z različnimi ideološkimi in političnimi zahtevami, naperjenimi zoper Slovence. Na ta ekstremni nacionalizem so Slovenci seveda odgovorili s svojim. Za oba je bila značilna ideologija nacionalne enotnosti in socialnega miru, NAROD pa je bil za obe ideologiji sveta in vsemogočna beseda, kateri mora biti vse absolutno podrejeno.

Nacionalna trenja so se iz politične sfere dokončno prenesla tudi v vsakdanje življenje. Časi nacionalne koeksistence so postali že v osemdesetih letih 19. stoletja neponovljiva preteklost. Tako nemška kot slovenska stran sta od devetdesetih let prirejali različne zabavne, kulturne in politične prireditve, na katere sta hoteli privabiti čimveč ljudi. Tako eni kot drugi so skušali na njih pokazati prevladujoči nacionalni značaj Celja. Prireditve so močno razgibale mestni vsakdanjik, saj se je na družabnem področju vsak dan nekaj dogajalo in celjsko družabno življenje se je prav zaradi ostrih nacionalnih bojov in naraščajoče socialne diferenciacije na prelomu stoletja lahko kitilo s slovesom enega najbolj živahnih mest v monarhiji.

Avtor nas v nadaljevanju popelje na prijeten sprehod po celjskih gostilnah in kavarnah ter ugotavlja, da so bili tovrstni lokali na prelomu stoletja mnogo bolj kot danes središče družabnega življenja v mestu. Mesto je bilo polno odličnih hotelov, gostiln in kavarn, ki po urejenosti in ponudbi niso v ničemer zaostajale za tistimi v večjih središčih monarhije. Premoglo je gostilne za vse sloje in za vsak žep — lokale za petičneže, kot tudi »pajzelne« za nižje družbene sloje (razne družbe razposajenih pijančkov ter vedno in povsod prisotnih »šnopsarjev«). Celjska okolica je bila na gosto posejana s t. i. »pušeljanki«. Značilno je bilo, da so v Celju in njegovi bližnji okolici določene gostilne obiskovali določeni družbeni sloji ter v njih tvorili stalna omizja. Vendar je bila razcepljenost družabnega življenja na socialni podlagi v primerjavi z nacionalno razcepljenostjo le neznatna. V nemških rokah so bile vse boljše gostilne v Celju, zato so bili Slovenci ob skrajno napetih nacionalnih odnosih bistveno omejeni tudi pri obiskovanju gostinskih lokalov in družabnih prireditev. Prisiljeni so bili zahajati predvsem v okoliške gostilne, kjer so bili zaželeni, saj so bile večinoma slovenske.

Resnično središče slovenskega družabnega življenja v mestu je predstavljal Narodni dom. Za nemški del meščanstva pa je isto funkcijo opravljala leta 1907 zgrajena Nemška hiša. Večina gostinskih lokalov si je prizadevala za čimbolj pestro gostinsko ponudbo. Poleg dobre hrane in odlične pijače so boljše gostilne poskrbele še za godbo, nekatere pa so rade prirejale t. i. Hausbale in jour-fixe, na katerih je bilo vedno poskrbljeno za zabavo s petjem in plesom. Gostilničarji so pogosto prirejali tudi pojedine, t. i. vinske trgateve in veselice. Nočno življenje mesta ni obšla tudi najstarejša obrt — prostitucija, kateri je avtor odmeril precej prostora v poglavju o nočnih lokalih. Zelo pogosti so bili tudi pretepi. Dober pretep z noži ali drugim priročnim orodjem je bil pospremljen z načelom »Aufbiks! Kri v luft, čreve na plot!«. Veselica brez pretepa ni bila prava veselica. Pretepi pa so najpogostejše izbruhnili zaradi nacionalne nestrpnosti. Stroga nacionalna razmejitve se je, podobno kot v celotnem družabnem življenju, kazala tudi pri plesih. Mestna promenada, še posebno nedeljska, je imela izrazit razkazovalni značaj. Edino, kar je bilo pomembno, je bilo to, da so te opazili. Udeleževali so se je tako bogati kot revni, stari in mladi. Bolj petični so prisotne poskušali prepričati, da je njihova garderoba najlepša in najbolj fina, skratka, da je zadnji krik mode.

Na družabnem področju se je največ dogajalo ob sobotah in nedeljah (številne veselice, promenada, izleti ipd.). Zavestno ukvarjanje s športom je bilo na prelomu stoletja manj intenzivno in slabše organizirano kot danes. Kljub temu so ob koncu prejšnjega stoletja v Celju delovala številna športna društva, iz katerih so se postopoma razvili pomembni športno-rekreacijski zavodi. Vzroki za nastajanje športnih društev so bili največkrat nacionalno-politično obarvani. Na koncu knjige pa je avtor namenil nekaj več besed še razgibanemu gledališkemu, glasbenemu in društvenemu življenju. Nacionalna nasprotja so se na prelomu stoletja tako zaostriala, da sta se obe strani spustili v boj za vsakega posameznika. To je bistveno prispevalo k pozitivni društvenega in družabnega življenja v mestu, ne glede na ozke nacionalno-politične cilje. Vsaka uspešna prireditev na področju vsakdanjega družabnega življenja je namreč tako eni kot drugi strani služila kot argument pri dokazovanju slovenskega oziroma nemškega značaja mesta. Okoli te osi se je skratka vrtelo celotno dogajanje v mestnem vsakdanjiku.

Knjiga Janeza Cvirna si vsekakor zasluži pohvalno oceno in mislim, da bo nateleta na zelo dober sprejem tudi pri drugih bralcih. Edina pomanjkljivost, ki jo moram na tem mestu omeniti, je, da je oblikovalec sicer zelo lične in z obilico domišljije zasnovane naslovnice Jure Čizmek, pozabil pripisati naslovu tudi najpomembnejše, t. j. ime in priimek avtorja.

Andrej Studen

Tadej Brate, Ljubljanski tramvaj 1901—1958. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1990, 200 strani.

Potem ko so tramvaj kot mestno javno prometno sredstvo že marsikje odpisali, se to, na urbane razmere zreducirano vozilo, zmožno v vlakovni izvedbi velikih razdalj in hitrosti, spet vrača. Ne gre le za nostalgichen odnos do preteklosti, marveč predvsem za racionalen ekonomski izračun in za ekološki poseg proti pretiranemu hrupu, energetski in prostorski požrečnosti ter onesnaževanju zraka. Zaradi teh razlogov ga načrtujejo v začetku naslednjega tisočletja tudi v Ljubljani.

Tadej Brate sega v svoji knjigi tudi v to prihodnost, vendar pa je njegovo delo predvsem zgodovinska monografija o ljubljanskem tramvaju, ki je začel voziti leta 1901 in so ga ukinili leta 1958. Začetek je bil v znamenju vključitve v moderne tehnične razvojne tokove, konec pa naj bi pokopal to vozilo z zgodovino v obsegu človeškega življenja, simbolično pa — žalostni humorist Ježek je vozil poslednji tramvaj v preobleki in maski cesarja Franca Jožefa — z vso cesarsko kraljevo ter starojugoslovansko preteklostjo. Kasnejši poskusi s trolejbusi, napovedovanje žirobusov in sedanji avtobusi niso dali zadovoljive rešitve, in tako so se načrtovalci razvoja Ljubljane znova povrnili k kot da za zmeraj opuščeni vrsti mestnega prometa. V kakšni preobleki se bo predstavil prvi voznik obnovljenega tramvaja?

Toda Brate se ne ukvarja s takšnimi špekulacijami, marveč s pravo inženirsko natančnostjo ugotavlja in niza dejstva. Izhaja iz širšega razvojnega prikaza tirničnih in med temi posebej električnih poganjanih vozil, prvič predstavljenih javnosti na sejmju v Berlinu leta 1879 (prav to leto je fizik Stefan odkril zakon o sevanju), na Dunaju pa leta 1883 na mednarodni elektrotehniški razstavi (na kateri je Stefan vodil merjenja—testiranja—vrednotenja elektromotorjev in se je tako поблиže srečal tudi s tramvajem, ki je tedaj vozil med Rotundo in Pratom). Preobilje toka leta 1897 dograjene prve ljubljanske toplotne elektrarne je pospešilo uvedbo tramvaja v Ljubljani, kjer so — za današnja merila — nenavadno hitro prešli od načrtov k uresničitvi. Eden prvih tramvajev, ki so stekli po ljubljanskih tračnicah, se je ohranil in ga je za Tehniški muzej Slovenije restavriral avtor obravnavane monografije.